

РОЗДІЛ 4
ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ ГУМАНІТАРНИХ НАУК
У ТЕХНІЧНИХ ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

збройною агресією Росії проти української нації, не лише популяризувати українську мову та відроджувати духовні цінності українського народу, не лише надавати психологічну підтримку людям, а й активуватиме продовження наукових досліджень молодих (і не лише молодих) учених в умовах війни, а також формуватиме потенціал для повоєнної відбудови країни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Інформаційна безпека. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/11111/ОІБ%20конспект%20лекції.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.

Марина СКЛАДАНОВСЬКА

доктор філософії,
керівник психологічної служби ПДАБА,
доцент кафедри філософії
Придніпровської державної академії
будівництва та архітектури
<https://orcid.org/0000-0002-6552-5460>

ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ РОЗВИТКУ КРЕАТИВНОСТІ
В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ

***Анотація.** Дослідження креативності відбувається з другої половини ХХ століття до нашого часу. Але єдиної концепції креативності та її розвитку досі не сформульовано. Актуальність цього феномену зростає з розвитком потреб суспільства, науки й підготовки конкурентоспроможних, високомотивованих фахівців. У статті проаналізовано психолого-педагогічні чинники розвитку креативності та їх запровадження в освітній процес вищої школи. Наведено результати дослідження автора щодо розвитку креативності як інтегрованої якості особистості, здатності до творчих пошуків та продуктивного мислення. Підтверджено можливість розвитку креативності студента за допомогою спеціальних занять, тренінгових вправ та запровадження визначених дидактичних способів в освітній процес. Розглянуто особистісні чинники розвитку креативності.*

РОЗДІЛ 4
ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ ГУМАНІТАРНИХ НАУК
У ТЕХНІЧНИХ ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Ключові слова: креативність, дивергентність, творчий процес, інтелект, цільові тренінги, особистісні чинники, творче мислення.

Вступ. Розвиток креативності в наш час набуває особливого значення внаслідок того, що велика кількість проблем глобального масштабу вимагає неординарних творчих рішень. Це екологічні проблеми, проблеми здоров'язбереження, медицини, створення природоподібних технологій, проблеми енергозбереження, космічні дослідження тощо. Ситуацію, що склалася в суспільстві, можна назвати критичною: знизився творчий потенціал, залишає бажати кращого сприйнятливості усієї соціальної структури до нових, нестандартних рішень, усіх проявів творчої активної особистості.

Наша країна має зберегти й продовжити великі наукові надбання, що залишили нам відомі українські вчені, мислителі минулого. Отже, освіта має створити всі умови для формування й розвитку фахівців, здатних до генерації нових креативних ідей та їх втілення у життя.

Мета статті – надати психологічний аналіз проблеми розвитку креативності в освітньому процесі.

Феноменологія креативності

Незважаючи на те, що проблема креативності вивчається кілька десятиліть, досі не склалося єдиного погляду як на саму проблему, так і на способи її виявлення й розвитку. Різні психологічні та філософські школи пропонували різні підходи до визначення й дослідження феномену творчості, творчого мислення, творчої уяви й творчих здібностей. Уточнимо робочі операційні визначення деяких багатозначних понять.

Творчість – це діяльність, результатом якої є створення нових матеріальних та духовних цінностей. Творчість – психологічно складний процес. Він не вичерпується якоюсь однією стороною, але існує як синтез пізнавальної, емоційної та вольової сфер людської свідомості. Творчість тісно пов'язана з властивостями особистості – характером, здібностями, інтересами та ін.

Говорячи про *креативність*, ми маємо на увазі під цим поняттям здатність до творення, до створення нового та можливість здійснення цього творчого процесу.

У найзагальнішому вигляді **поняття креативності** включає в

РОЗДІЛ 4
ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ ГУМАНІТАРНИХ НАУК
У ТЕХНІЧНИХ ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

себе минулі, супутні й наступні характеристики процесу, в якому людина чи група людей створює те, що не існувало раніше. Розуміння креативності, творчості характеризується надзвичайно широким спектром поглядів. Цій проблемі присвячені дослідження зарубіжних і вітчизняних психологів Дж. Гілфорда, Е. Торренса, С. Мідника, К. Тейлора, Х. Трик, В. Дружиніна, Г. Костюка, Я. Пономарьова, Д. Чернилевського та інших [1-13].

Дж. Гілфорд, О. Тихомиров визначали креативність як здатність до дивергентного мислення, а Д. Богоявленська – як інтелектуальну активність. Я. Пономарьов вважав, що креативність – це інтегрована якість особистості. За Д. Чернилевським, креативність – це комплекс інтелектуальних і особистісних характеристик, що сприяють генерації оригінальних ідей і нешаблонному розв'язанню проблем. Багато дослідників дискутують щодо взаємозв'язку креативності та інтелекту [2, 3, 9].

На даний час більш поширена точка зору, згідно з якою інтелект є необхідною умовою креативності, оскільки низький рівень інтелекту (конвергентних здібностей) означає, що креативність неможлива, проте за високих значень IQ трапляються як креативні, так і некреативні суб'єкти. Таким чином, зв'язок між креативністю та інтелектом нелінійний. Інтелектуальні здібності є необхідною умовою для подальшого розвитку креативності, але не є достатньою [8, 10].

Розглянемо основні напрямки експериментального вивчення креативності та типові методи, що використовуються для її дослідження.

Едвард Трик, американський психолог і фахівець з диференціальної психології та вимірювання здібностей, виділяє *чотири напрями досліджень: вивчення креативності як продукту, як процесу, як здібності та як риси особистості в цілому. У першому напрямку* креативність вивчається **за її продуктами**. Виділяються три основні характеристики творчого продукту: кількість, якість та значущість. Проте більшість дослідників розуміють, що продукт не може вважатися єдиним критерієм творчості, тим більше що його оцінка проводиться експертами і залежить від їхніх індивідуальних смаків і суджень. Як показали Тейлор, Сміт і Гізелін, серед великої кількості оцінок творчого продукту, що виділяються, лише деякі безпосередньо стосуються творчості, а інші характеризують загальну

РОЗДІЛ 4
ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ ГУМАНІТАРНИХ НАУК
У ТЕХНІЧНИХ ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

продуктивність роботи піддослідних [12, 13].

Другим напрямком є вивчення **креативності як процесу**. При цьому виділяються різні стадії, рівні та типи творчого мислення. Ці дослідження розпочато Гремом Уоллісом (1926), який, використовуючи дані самоспостереження відомих учених (таких як Г. Гельмгольц, А. Пуанкаре), розмежував 4 стадії творчого мислення: підготовка, дозрівання, натхнення та перевірка істинності. Він вважає, однак, що в повсякденному потоці мислення ці 4 етапи постійно перекривають один одного, коли ми досліджуємо різні проблеми. Навіть у дослідженні однієї і тієї самої проблеми мозок може несвідомо виношувати якийсь один її аспект і одночасно свідомо бути зайнятим підготовкою чи перевіркою іншого аспекту цієї проблеми. Слово "дозрівання" (incubation) передбачає теорію несвідомої роботи над проблемою протягом періоду спрямованості уваги на інші питання. Але можемо позначити цим словом і те, що після періоду підготовки й до періоду осяяння має місце період відсутності уваги до проблеми.

Тут, на нашу думку, мають місце наступні чинники. По-перше, ґрунтовне вивчення проблеми та даних для того, щоб ваш мозок був сповнений інформацією щодо предмету дослідження, гіпотезами та невдалими спробами розв'язку. По-друге, необхідний період перемикання уваги або відпочинку. Довгоочікуване рішення або правильний метод підходу до проблеми спадає вам на думку тоді, коли ви формально не працюєте над проблемою і не маєте перед собою паперів.

С. Patrick виявила, що чотиристадійний творчий процес характерний не лише для людей, які вирішують наукову творчу проблему, а й для представників мистецької творчості. Вона вважає, що ідеї не зовсім відсутні у свідомому мисленні протягом стадії дозрівання. Ідея, що виношується, іноді повертається, так що є можливість деякої роботи над нею, а креативний процес відзначається єдністю як конвергентних, так і дивергентних атрибутів.

Вивчення рівнів креативного процесу тісно пов'язане із психоаналітичним напрямом. З. Фройд описував творчий акт як наслідок сублімації лібідозної енергії. У пізніших роботах використовувалися проєктивні методики (тест Роршаха та ТАТ), проте дані, отримані в цих дослідженнях, не є достатньо надійними та

РОЗДІЛ 4
ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ ГУМАНІТАРНИХ НАУК
У ТЕХНІЧНИХ ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

валідними.

Третій напрямок розглядає **креативність як здатність**. Однією з перших у цій галузі була робота Сімпсона, який визначив *креативність як здатність людини відмовлятися від стереотипних способів мислення*. Провідними дослідниками у цій галузі є Дж. Гілфорд та Е. Торранс [9,].

Дж. Гілфорд виділяє *4 провідні фактори креативності*:

1. *Оригінальність* – здатність продукувати віддалені асоціації, незвичайні відповіді.

2. *Семантична гнучкість* – здатність виділити функцію об'єкта та запропонувати його нове використання.

3. *Образна адаптивна гнучкість* – здатність змінити форму стимулу, щоб побачити в ньому нові можливості.

4. *Семантична спонтанна гнучкість* – здатність продукувати різноманітні ідеї у порівняно необмеженій ситуації.

Е. Торранс (1974) називає *креативністю здатність до загостреного сприйняття недоліків, прогалин у знаннях, елементів, дисгармонії* тощо. Тести Торранса дозволяють виявити такі особливості творчого мислення, як гнучкість, оригінальність, швидкість. Він запроваджує також шкалу творчих здібностей, ранжовану за цими показниками. Він розглядає творчий акт як відчуття ускладнення, пошуки рішень, виникнення та формулювання гіпотез щодо відсутніх елементів, перевірку чи повторну перевірку цих гіпотез, можливість їхньої модифікації та, нарешті, повідомлення результатів. Тут бачимо взаємозв'язок із другим напрямком – дослідження креативності як процесу. Деякі дослідники пов'язали показники тестів Торранса з особистісними характеристиками. Виявилося, що особи, високо креативні за Торрансом, відрізняються впевненістю в собі, почуттям гумору, підвищеною увагою до свого "я", енергійністю.

Четвертий напрямок експериментального вивчення креативності орієнтується на **дослідження особистості**.

К. Роджерс, М. Гольдштейн, А. Маслоу пов'язували творчий процес із самоактуалізацією. С. Мей вказував, що акт творчості може відбуватися лише в тому випадку, коли людина повністю занурюється у відповідний вид діяльності.

У Д. Богоявленської критерієм прояву креативності є характер

РОЗДІЛ 4
ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ ГУМАНІТАРНИХ НАУК
У ТЕХНІЧНИХ ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

виконання людиною пропонованих їй розумових завдань, інтелектуальна ініціатива. Особистісні та соціальні фактори розглядали Дж. Рензулі, Дж. Фельдх'юзен, А. Танненбаум, Р. Стернберг, С. Каплан, Д. Сіск, К. Хеллер та інші [3, 6].

Підсумовуючи все вищезазначене та враховуючи зв'язки між різними напрямками вивчення креативності, ми вважаємо, що у реальній педагогічній ситуації слід розглядати *креативність як поєднання інтелектуальних та особистісних факторів*. У цьому дослідженні ми зупиняємось на проблемі розвитку креативності як здатності відмовлятися від стереотипних способів мислення та створювати нові оригінальні продукти. Однак усі напрями вивчення креативності найчастіше перетинаються у процесі дослідження.

Шляхи розвитку креативності в освітньому процесі

Автором проводилися лонгітюдні дослідження можливості розвитку креативності у старшокласників та здобувачів освітнього рівня бакалавр. Авторська програма була спрямована на розвиток творчого мислення, творчої уяви, здатності продукувати віддалені асоціації, дивергентних функцій, емпатії, мотивації творчого самовираження учня або студента. Ми розглядаємо "дивергентність" як здатність бачити один предмет із різних граней або знаходити кілька різних способів вирішення однієї задачі. Саме дивергентне мислення дозволяє бачити несподівані асоціативні зв'язки та приходити до незапланованого результату. Вхідне та вихідне тестування в експериментальній та контрольній групах відбувалося з використанням тестів С. Мідника, Л. Алексеєвої, Т. Галкіної, авторського перекладу методики Unfinished Pictures, кореляційного аналізу.

Спостереження за учнями в ході проведення експерименту, якісний аналіз їхніх творчих робіт та кількісний аналіз результатів експерименту підтверджують гіпотезу: застосування наведених рекомендацій, складених на основі оглядово-аналітичного дослідження, та спеціальних цільових тренінгів та вправ, що входять до запропонованої програми, сприяє розвитку креативності як інтегрованої здатності особистості до творчості. Аналогічні тренінгові вправи можуть використовуватися психологом в індивідуальних консультаціях, семінарах-тренінгах. Але одразу хочу зауважити, що

РОЗДІЛ 4
ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ ГУМАНІТАРНИХ НАУК
У ТЕХНІЧНИХ ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

ефективний результат можна очікувати тільки при систематичній довготривалій роботі.

Розглянемо психолого-педагогічний базис розвитку креативності. Якщо ми звернемося до роботи В. Бехтерева "Загальні основи рефлексології людини", то побачимо, що він трактує творчість із рефлексологічного погляду як "творення чогось нового" у ситуації, коли проблема-подразник викликає утворення домінанти, навколо якої концентрується необхідний для вирішення запас минулого досвіду.

Отже, здатність до здійснення творчого процесу базується на достатньому обсязі знань, умінь та навичок. Скільки б не говорили про те, наскільки важливий "свіжий" погляд на проблему, що успіху в її вирішенні може досягти людина, не обтяжена важкістю минулого досвіду, ми вважаємо, що це стосується лише методики проведення дослідження, пошуку шляхів вирішення завдань, а не обсягу знань з цієї проблеми. Дилетант тим і відрізняється від професіонала, що він не володіє інформацією, хоча може мати гарні здібності та привабливість. Отже, ми можемо сказати, що без навчання та оволодіння базовим обсягом знань навряд чи можна перейти безпосередньо до вирішення творчих завдань. Хоча суперечність тут є: у процесі навчання ми закладаємо в мислення студента стереотипні підходи до вирішення завдань, готові алгоритми. Вочевидь, це протиріччя може зніматися запровадженням проблемних ситуацій у дидактичний процес. Навчання стає творчим процесом і для здобувачів освіти, і для педагога, якщо воно від початку будуватиметься як дослідницька діяльність самих студентів, не зводячи навчання лише до засвоєння готових правил та визначень.

А. Матюшкін, З. Калмикова, Д. Богоявленська в цілому розуміють творчість як вихід за межі вже наявних знань. Тут перед нами ще раз із необхідністю постає питання про обов'язкову наявність знань, освоєння вже досягнутого для можливого виходу на "передній край", на край невідомого. Які ж дидактичні способи розвитку когнітивних атрибутів креативності може застосувати викладач? Навчання на високому рівні складності, випереджальна роль теоретичного навчання, навчання в межах зони найближчого розвитку студента, що перегукується з визначенням Я.Пономарьова, який розуміє творчість у найширшому сенсі як взаємодію, що веде до розвитку. Навчання лише тоді ефективне, коли воно йде попереду

РОЗДІЛ 4
ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ ГУМАНІТАРНИХ НАУК
У ТЕХНІЧНИХ ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

розвитку. Тоді воно пробуджує і викликає до життя цілий ряд функцій: як у стадії дозрівання, так і в зоні найближчого розвитку.

Багатий запас знань – це перший критерій, хоча він і не за всіх умов є показником розумового розвитку. Інший, більш надійний показник – ступінь системності знань, оволодіння раціональними прийомами розумової діяльності, формування інтелектуальних умінь. Їхній специфічний зв'язок із розумовим розвитком полягає в тому, що вони мають узагальнений характер, можуть вживатися стосовно інформації різного змісту, у різних галузях діяльності. Вони пов'язані з певною перебудовою особистості, оскільки оволодіння узагальненими прийомами передбачає зміну мотивації власної діяльності. Якщо сформованість інтелектуальних умінь виявляється у студента досить стійко, це означає зростання в нього критичності, самостійності, продуктивності, можливо, й гнучкості. Засвоєння понять передуює креативності, оскільки нове знання не може з'явитися раптово. Його коріння в уже наявній системі знань, пов'язаній із функціонуванням концептуального мислення. Зіткнувшись із проблемною ситуацією, людина використовує кілька засвоєних раніше проблем та їхніх вирішень, трансформація яких може призвести до породження нової ідеї.

Таким чином, ми можемо сказати, що у проблемі розвитку креативності молодій людині в процесі навчання вихідним пунктом є розвиток її розумових здібностей, її мислення. Будь-який розумовий акт як творчий, продуктивний процес є тим маленьким кроком, який робить особа на шляху розвитку креативності.

Аналіз та синтез, абстракція та узагальнення, порівняння та класифікація, систематизація, асоціювання, знаходження причинно-наслідкових зв'язків – опанування цих розумових операцій має входити до навчальної програми й не потребує спеціальних занять. Але внаслідок скорочення годин на викладання багатьох дисциплін реальна педагогічна ситуація вимагає від педагога присвятити більшу частину курсу виробленню суто репродуктивних навичок та традиційній формі навчання. Запам'ятовування інформації, репродуктивне мислення при розв'язанні завдань не завжди сприяють психічному розвитку студента, формуванню необхідних психічних новоутворень. Розуміння навчання як процесу накопичення знань та опанування способів оперування інформацією знімає суперечність між

РОЗДІЛ 4
ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ ГУМАНІТАРНИХ НАУК
У ТЕХНІЧНИХ ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

процесами вчення та творчого розвитку.

Дії за зразком та готовими вказівками мають займати певне місце у процесі навчання, проте вони вкрай обмежують можливості активного мислення та прояву саморегуляції студента. *Вищий рівень самоврядування здобувачів освіти й можливість формування творчого мислення виникає при формулюванні завдань проблемного типу, системи творчих завдань, що вимагають від особистості самостійного пошуку способу вирішення проблеми.*

У психологічній літературі **творчим мисленням** позначається спеціальний тип діяльності з дещо невизначеними й нечіткими межами. *Вирішення завдань характеризується як творче тією мірою, якою воно задовольняє хоча б одну з наступних умов:*

1. Продукт розумової діяльності визначається новизною і цінністю (для індивіда або його культури).

2. Мисленнєвий процес також відрізняється новизною, вимагає перетворення чи відмови від раніше прийнятих ідей [7].

3. Розумовий процес характеризується наявністю сильної мотивації та стійкості, відбувається протягом значного періоду часу (постійно або з перервами) або з великою інтенсивністю.

4. Проблема, поставлена спочатку, погано визначена, так що одним із завдань було формулювання самої проблеми.

Таким чином, процес вирішення творчих завдань відрізнятиметься новизною, нетрадиційним підходом, стійкістю та складністю у формулюванні проблеми.

Завдання проблемного типу відрізняються від проблемних ситуацій, які характеризують певний психологічний стан особистості. Проблема ситуація може спричинити стан емоційного піднесення, активності студента та інтересу. Але на слабо підготовленого в теоретичному стосунку студента вона діє негативно, пригнічує та дезорганізує його, якщо вирішення цієї ситуації виходить за межі його зони найближчого розвитку та викладач не надає йому своєчасної допомоги. Тому запропоноване студенту проблемне завдання має відповідати його інтелектуальним можливостям.

Головною ознакою продуктивних розумових актів є можливість отримання нових знань у процесі, тобто спонтанно, а не шляхом запозичення ззовні. У цих випадках ми часто говоримо про "**інтуїцію**". Інтуїтивне мислення характеризується тим, що в ньому відсутні чітко

РОЗДІЛ 4
ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ ГУМАНІТАРНИХ НАУК
У ТЕХНІЧНИХ ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

визначені етапи. Воно ґрунтується зазвичай на згорнутому сприйнятті всієї проблеми одночасно. Людина досягає відповіді, не усвідомлюючи весь процес, з якого він отриманий. Висновки інтуїтивного мислення потребують перевірки аналітичними засобами, тому *інтуїтивне та аналітичне мислення одне одного доповнюють*.

Розвитку інтуїтивного мислення сприяє використання аналогій, різних евристичних прийомів розв'язання завдань. Слід зазначити, що в цьому випадку як у студента, так і у викладача обов'язково має бути право на помилки, які не караються зниженням оцінки, і вміння чесно їх визнавати.

У наш час набуває особливого значення здатність та вміння вирішувати великі творчі завдання, працюючи у колективі. Особливу роль тут грає метод “brainstorm” (дослівно – мозковий штурм) – метод так званого “колективного мислення”. Дуже близьким до мозкового штурму є спосіб активізації колективної творчості, так звана синектика. Особливість її полягає в тому, що для обговорення проблеми збираються фахівці з різних областей та з різним життєвим досвідом. Зіткнення найнесподіваніших думок, неймовірних аналогій призводить до народження нових ідей, які спочатку здаються “божевільними”, а потім... реалізуються. Такі тренінги дуже корисні для студентів і викликають неабиякий інтерес. Адже найчастіше саме страх здатися смішним сковує творчу думку молодої людини. Ідея мозкового штурму може допомогти і в індивідуальній роботі, якщо вдасться на якийсь час вимкнути внутрішнього критика, який сидить у кожному з нас, і намагатися думати розкуто й вільно.

Також продуктивним творчим процесом завжди є створення образу в образному мисленні, адже створення образу за поданням здійснюється за відсутності об'єкта сприйняття й забезпечується його уявною зміною.

На думку вчених, у ході пізнання та практичної діяльності людина будує систему, яка не може бути поки що створена логічним мисленням, тому що для цього немає достатньо доведених та перевірених фактів, знань. Коли модель, створена уявою, буде перевірена за допомогою мислення, вона або затверджується, або відкидається. У цьому випадку уява, зігравши роль заступника ланки, що бракує, в логічній побудові “передає повноваження мисленню”.

Розумовий образ за своєю природою має подвійне джерело

РОЗДІЛ 4
ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ ГУМАНІТАРНИХ НАУК
У ТЕХНІЧНИХ ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

детермінації. З одного боку, він вбирає в себе чуттєвий досвід. Отже, образ постає індивідуальним, чуттєво-емоційно забарвленим, особистісно значущим. З іншого боку, він включає результати теоретичного осмислення дійсності через оволодіння історичним досвідом, представленим у системі понять, і в цьому сенсі виступає у знеособленому вигляді.

«Якби людина була зовсім позбавлена здатності мріяти, – писав Д. Писарєв, – якби вона не могла зрідка забігати вперед і споглядати уявою своєю в цілісній і закінченій красі те саме творіння, яке щойно починає складатися під її руками, – тоді я рішуче не можу собі уявити, яка спонукальна причина змусила б людину робити і доводити до кінця великі та виснажливі роботи в галузі мистецтва, науки та практичного життя».

Було б помилково думати, що в науковій, художній або винахідницькій творчості рутинна актуалізація засобів стосується лише технічних допоміжних операцій. Навпаки, культурний прогрес ґрунтується саме на тому, що всі ті наукові методи або художні засоби вираження, які були здобуті предками в процесі повільного розвитку та частково завдяки видатним досягненням окремих осіб, є для наступних поколінь рутинно-актуалізованими компонентами творчого процесу.

Таким чином, уява є могутнім стимулом творчої діяльності та подолання всіх бар'єрів та труднощів творчого акту.

Особистісні чинники розвитку креативності. Формування творчої особистості

Перед педагогом вищої школи стоїть актуальна місія – не тільки розвинути креативність майбутнього фахівця, а сприяти формуванню творчої особистості – людини нового часу, суб'єкта сталого розвитку нашої держави.

Творча особистість передбачає високий рівень інтелектуальної активності, проте бар'єром на шляху до творчості може бути деформація мотиваційної структури особистості. Високого рівня інтелектуальної активності, при якому можливе творче вирішення завдань, досягає молодь із певною мотивацією, моральними установками.

Педагогу слід звертати увагу на розвиток пізнавального інтересу,

РОЗДІЛ 4
ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ ГУМАНІТАРНИХ НАУК
У ТЕХНІЧНИХ ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

потреби дізнаватися про нове, здатність відчувати задоволення, насолоду і радість не тільки від результату виконаної роботи, але й від самого процесу творчого пізнання. Якщо менше буде суперництва та змагань, тоді помилка не усвідомлюватиметься невдачею та мінусом у самоповазі, а буде звичайним робочим моментом на творчому шляху подолання труднощів та досягнення бажаного результату.

У науковому дискурсі відзначається, що креативну особистість визначають такі характеристики, як гнучкість, ініціатива, незалежність, відкритість розуму, сприйнятливість до нового, незвичайного, розвинене естетичне почуття, спрямованість до краси. Тенденція пристосовуватися до соціального тиску корелює з малою продуктивністю розв'язання завдань.

Світові проблеми не можуть вирішуватися скептиками або циніками, горизонти бачення яких обмежені очевидними реаліями, а – говорив Дж. Фітцджеральд Кеннеді. – Для цього потрібні люди, здатні вийти за межі можливого.

Формування індивідуального стилю розумової діяльності залежить від типу нервової системи студента, що необхідно враховувати під час диференціації та індивідуалізації навчання. Отже, психолого-педагогічна компетентність, допомога психолога є вкрай необхідною у цій роботі.

У творчих людях дивовижно поєднуються справжня особистісна зрілість і деякі дитячі риси. Вони здатні поєднувати в собі подив, уяву та чесність дитини з пізнавальними навичками зрілого та реалістичного дорослого.

Про те, що між знаннями та творчістю існує тісний взаємозв'язок, ми вже говорили. Справді, чим більше знань отримала людина в минулому, тим різноманітніші її підходи до вирішення нових завдань, але, з іншого боку, попередній досвід може привчати нас до використання традиційних, стереотипних шляхів вирішення творчих завдань. Це так звані *бар'єри минулого досвіду*.

Однією з причин появи психологічних бар'єрів минулого досвіду є наявність у завданні таких умов, які аналізують стереотипні дії, що склалися раніше, не дозволяють виявити нові умови, необхідні для вирішення творчого завдання.

Уміння долати бар'єри минулого досвіду – одне з найважчих у розвитку креативності.

РОЗДІЛ 4
ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ ГУМАНІТАРНИХ НАУК
У ТЕХНІЧНИХ ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Д. Креч, Р. Крачфілд та Н. Лівсон відзначають такі ситуаційні фактори, що сприяють вирішенню завдань:

а) чим більше зусиль ми вкладаємо у відкриття деякого принципу вирішення завдання, тим з більшою ймовірністю ми дотримуватимемося його надалі;

б) для подолання небажаних розумових установок корисно залишити завдання на деякий час і потім подивитися на нього «свіжим поглядом». Корисними також перед вирішенням завдання є інструкції остерігатися звичних та стійких напрямків у своїй діяльності та бути уважним до нових точок зору;

в) творчі здібності страждають від невдач. Коли інтенсивність мотивації до вирішення завдання в особи збільшується, ефективність її роботи також зростає, але до певних меж. Почуття успіху, як і фрустрація, може знижувати ефективність розв'язання завдань [10, 7].

Людське "Я", особистість людини, її внутрішній світ завжди ширше і глибше того, в чому вона може себе проявити. Творча особистість проявляється не тільки в самому акті та продукті своєї діяльності, а й у повсякденному житті, у відносинах між людьми, у тому мікрокліматі, який облаштовує людина навколо себе, у тих почуттях, які вона створює, виявляє (а іноді й не виявляє явно), плекає й оберігає, і, насамперед, у такій якості, як одухотвореність. Творчість, творчу уяву включено не тільки у пізнавальну діяльність, але й у ставлення людини до інших людей, до життя. Одухотворені люди емоційно-піднесені, здатні бачити нове й прекрасне у звичайних дрібницях, за буденними справами – високі цілі, вміють тонко відчувати й висловлювати свої почуття, постійно жити повним, цілеспрямованим, внутрішньо змістовним життям у повсякденних умовах.

Це дуже непросто – так жити, особливо сьогодні, але саме це наповнює наше життя змістом, прикрашає його та збагачує. Адже недарма сказано: одні люди бачать калюжу, інші – відбиток зірок. Життя К. Ціолковського проходило у важких і складних умовах, далеко не кращих, ніж зараз у нас. Але його творчість окриляла його, забирала в майбутнє, а фантазії глухого й кумедного старого вчителя з Калуги стали прозрінням і реальністю. Взірці одухотворених людей мають бути і в пам'яті студентів, і перед їхніми очима. Наше призначення – донести до них приклади не лише матеріальної, а й

РОЗДІЛ 4
ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ ГУМАНІТАРНИХ НАУК
У ТЕХНІЧНИХ ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

насамперед духовної культури, культури духу, духу творчої діяльності людини. За словами М. Бердяєва, «будь-яка культура (навіть матеріальна) є культура духу, будь-яка культура має духовну основу – є продукт творчої роботи духу над природними стихіями». М. Реріх писав: «Культура спочиває на Красі та Знанні. Культура, як така, не існує без творчості, бо саме творчість і є та енергетична серцевина, без якої система духу, що самоорганізується, не може просуватися від простого до складного... Творчість споріднює земну людину з Богом-творцем і показує йому шлях еволюції... Культура – це синтез дієвого блага» [4].

Виховати у студентів потребу в красі та пізнанні, потребу у творчості як основі способу життя людини – наше головне завдання.

Висновки. Психологічне супроводження освітнього процесу у вищій школі передбачає дослідження й упровадження дидактичних і виховних заходів, що сприяють розвитку та вдосконаленню особистості майбутнього фахівця, формуванню його можливості самоактуалізації.

Вітчизняні й зарубіжні психологи гуманістичної школи стверджують, що потенційні творчі задатки у тій чи іншій галузі властиві кожній людині, а наші дослідження підтверджують той факт, що креативність можливо розвинути за допомогою спеціальних психологічних тренінгів, дидактичних та виховних заходів.

Психологічна служба ПДАБА пропонує індивідуальні консультації, тренінги креативності, розвитку когнітивних аспектів креативності, круглий стіл «Я – цілий світ» для студентів. Для науковців, здобувачів освітнього рівня магістр, доктор філософії ми пропонуємо семінар «Моя творча лабораторія».

Будь-який розумовий акт є творчим і продуктивним більшою чи меншою мірою, і тому все, що сприяє розвитку мислення, є внеском у розвиток креативності студентів. Особливо це стосується свідомого оволодіння розумовими операціями, способами оперування отриманою інформацією. Тут потрібно вітати такі завдання, як встановити причинно-наслідковий зв'язок, виділити в об'єкті його складові, знайти риси відмінності та подібності, зробити висновок, виділити загальне та суттєве, скласти схему пройденого матеріалу з позначенням усіх зв'язків між об'єктами чи основними поняттями.

РОЗДІЛ 4
ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ ГУМАНІТАРНИХ НАУК
У ТЕХНІЧНИХ ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Створення образу – творчий акт, отже, розвиток образного мислення студента – складова частина розвитку креативності, що набуває значення як для гуманітарних, так і для природничих, точних дисциплін.

У процесі антиципації велику роль набуває інтуїтивне мислення для пошуку ідеї вирішення проблеми. Для його розвитку на заняттях необхідна атмосфера діалогу, можливої дискусії та право на помилку як студента, так і педагога.

Найчастіше зародженню та розвитку творчого процесу сприяє виникнення асоціацій із предметом, що вивчається або спостерігається, частіше асоціації за подібністю, ніж за суміжністю, нестандартні асоціації. І, що дуже важливо, часто вони народжуються на стиках наук, при встановленні міжпредметних зв'язків, прикладом чого є молоді та швидко прогресуючі науки.

Якщо ми хочемо створити досить міцні основи для творчої діяльності людини, необхідно розширювати її досвід. Чим більше людина бачила, чула й пережила, чим більше вона знає й засвоїла, чим більше елементів дійсності вона має у своєму досвіді, тим продуктивнішою за інших рівних умов буде діяльність її уяви. При цьому слід звернути увагу на розвиток таких рис, як уміння бачити та чути, дисоціація та асоціація сприйнятих вражень, уміння проводити аналогію та акцентування.

Не тільки в гуманітарних, але й у точних науках дієвими для розвитку творчої уяви є приклади яскравих образних асоціацій, як з історії створення або відкриття закону, так і можливої практичної презентації або застосування навчального матеріалу, «динамічної моделі дійсності». Вітається також упровадження рольової гри для розвитку емпатії, особистісних чинників креативності.

Дуже важливим є прищеплення навичок самоконтролю та інтелектуальної дисципліни, з одного боку, а з іншого боку – «не зачесати під один гребінець» спонтанні реакції деяких молодих людей, їхню ексцентричність та нестандартність.

Знайомство студентів із правилами колективної творчості – brainstorm та синектики – та спроби застосування їх у навчальній роботі розкріпають творчу думку, дають чимало несподіваних ідей. У виховній роботі маємо звернути увагу на розвиток естетичних потреб, прагнення до духовної краси, відчуття насолоди від процесу

РОЗДІЛ 4
ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ ГУМАНІТАРНИХ НАУК
У ТЕХНІЧНИХ ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

створення: «троянди й виноград, красиве й корисне» (за М. Рильським).

Особливої уваги від педагога, куратора групи потребують студенти, які не знайшли себе в професійній підготовці, соціальній адаптації. Допомога психолога й зусилля педагогів нерідко дають можливість студенту розкрити свої потенційні творчі нахили й реалізувати їх. Креативність як здатність до творчої діяльності допомагає також знайти вихід для своєї тривоги, невпевненості, вийти зі стану фрустрації, депресії – отже, реалізує механізм психологічного захисту особистості.

Невичерпність людського "Я" закладена самою природою, і особистість з її потенційними можливостями і здібностями завжди має більші задатки, ніж те, в чому вона себе вже виявила.

І закінчити хочу словами Л. Виготського. «Зазвичай вважають, що творчість є ознакою небагатьох обраних людей, геніїв, талантів, які створили великі художні твори, зробили великі наукові відкриття або винайшли якісь удосконалення в галузі техніки. Проте такий погляд є неправильним... Як електрика діє і проявляється не тільки там, де велична гроза й сліпучі блискавки, а й у лампочці кишенькового ліхтаря, так точно і творчість насправді існує не тільки там, де вона створює великі історичні твори, а й скрізь там, де людина уявляє, комбінує, змінює та створює щось нове, хоч би якою крихтою не здавалося це нове проти творів геніїв» [1].

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Выготский Л. С. Психология развития человека / Л. С. Выготский. – М. : Изд-во Смысл; Изд-во Эксмо, 2005. – 1136 с.
2. Ильин Е. П. Теории творчества (зачем и откуда появилось творчество) / Е. П. Ильин // Психология творчества, креативности, одаренности. – СПб. : Питер, 2009. – 434
3. Клименко В.В. Психология творчості / В.В. Клименко. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 480с.
4. Мир через культуру: ежегодник / Сост. Э.В. Балашов. – М. : Сов. писатель, 1990. – 334 с.
5. Павленко В.В. Креативність: сутнісна характеристика поняття / В.В. Павленко // Креативна педагогіка: [наук.-метод. журнал]. – Житомир, 2016. – Вип. 11. – 154 с. – С.120-131.
6. Роменець В. А. Психология творчості: навч. посібник / В. А. Роменець. – 3-є вид. – К.: Либідь, 2004. – 288 с.

РОЗДІЛ 4
ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ ГУМАНІТАРНИХ НАУК
У ТЕХНІЧНИХ ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

7. Складановська М.Г. Інноваційне навчання: активізація пізнавальної діяльності студентів: навч. посіб. / М. Г. Складановська. – Дніпро: ПДАБА, 2012. 110 с.
8. Bono E. The five day course of thinking. – 1967. – №4.
9. Guilford J.P. The analysis of intelligence / Joy Paul Guilford, Ralph Hoepfner. – N. Y.: Mc.Grow-Hill, 1971. – 514 p.
10. Kaplan, D. E. (2019). Creativity in Education: Teaching for Creativity Development. *Psychology*, 10, 140-147. <https://doi.org/10.4236/psych.2019.102012>
11. Mednik S.A. The associative basis of the creative process. – 1962. – №4.
12. Tryk Y.E. Advances in Psychological assisment. – Ca. – 1968.
13. Taylor C. W. Various Approaches to and Definitions of creativity /C.W. Taylor ; R.J. Sternberg (Ed.). – Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1988. – P.99–124.

Галина САВОШ

*кандидат соціологічних наук, доцент,
доцент кафедри філософії
Придніпровської державної академії
будівництва та архітектури
<https://orcid.org/0000-0002-3524-9645>*

**ЗНАЧУЩІСТЬ ОСВІТИ ДЛЯ ЗДІЙСНЕННЯ ГЛИБИННИХ
СТРУКТУРНИХ ЗМІН У СУСПІЛЬНОМУ ЖИТТІ**

***Анотація.** У роботі проаналізовано роль вищої освіти в сприянні подоланню маргінального стану молоді на тлі трансформаційних процесів в українському соціумі. Розглянуто особливості використання кластерного підходу у процесах управління й регулювання у сфері освіти та обґрунтовано доцільність використання кластерного підходу для оптимізації управління системою освіти України на основі соціального партнерства. Автор приходить до висновку, що сучасна освіта починає відігравати все більшу роль у формуванні та задоволенні соціальних потреб людства і розглядає вплив наявної системи освіти на загальну концепцію освіти, стратегії цього процесу. Йдеться про сучасні тенденції розвитку інформаційного суспільства та проблеми впровадження інновацій у вітчизняній освіті і науці, визначаються пріоритетні*